

**ՄԻՋՆԱԴԱՐՅԱՆ ՕՍՄԱՆՅԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ
ԵՐԳԻԾԱՆՔԻ ԺԱՆՐԻ ՍԿԶԲՆԱՎՈՐՄԱՆ ԵՎ
ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ**

Բանալի բառեր (Keywords). Ժանր, երգիծանք, օսմանյան գրականություն, միզահ, հիշիվ, քննադատություն, բեյթ

Երգիծանքի՝ որպես գրականության ամենատարածված ժանրերից մեկի ծագումն ու զարգացման առանձնահատկությունները միշտ եղել են գրականագետների ուշադրության կենտրոնում: Ա. Լունաչարսկին, խոսելով սատիրայի մասին, նշում է. «Ազգագրությունը վկայում է, որ մշակույթի դեռևս ամենապարզ մակարդակի փուլում գոյություն ունեւ ծիծաղի ձև, որն այն ժամանակ հանդիսանում էր մի ցեղի կողմից մյուսին ընդդիմանալու միջոց. երկու ցեղերը միմյանց հրավիրում էին ծիծաղի մրցաշարի»¹: Իսկ խորհրդային հայտնի արևելագետ և գրականագետ Ի. Ս. Բրագինսկին, ուսումնասիրելով հին սողդիական պատմվածքները, այն կարծիքն է հայտնում, որ սատիրան և կատակը ունեն հնագույն պատմություն, որը սերտորեն փոխկապակցված է հասարակության զարգացման հետ: Իր հերթին էլ այդ փոխկապակցվածությունը խթան էր հանդիսանում առանձին իրադարձությունների իրական պատկերման համար²:

Օսմանյան գրականության պատմության մեջ երգիծանքի ժանրն ունեցել է իր զարգացման առանձնահատկությունները և հանդիսացել է գրականության «կենդանի շղթա»³, որը

¹ Сатира и юмор в оценках поэтов-классиков. Известия Академии наук РТ научный журнал), Душанбе, 2009, н1., стр. 534.

² Брагинский И., Садриддин Айни: Жизнь и творчество. — 2-е доп. Издание. М., 1976, с. 38-41.

³ Маштакова Е., Из истории сатиры и юмора в Турецкой литературе (14-17вв), М., 1972, с. 4.

դարերի ընթացքում մեկ ընդհանուրի մեջ է միավորել թուրքերի բանավոր և գրավոր մշակույթի ստեղծագործությունները: Օսմանյան գրականության մեջ «երգիծանք» տերմինը հանդես է գալիս մի շարք բառերով, որոնցից են՝ *շաքա*, *ալայ*, *ֆիքրա*, *յատիֆե*, *նոքթե*, *միզահ*, *հեջվիյե*, *հիջիվ*, *զևքիյաթ*, *մութայե-բաթ*, որոնք գրեթե հետևյալ կերպ են թարգմանվում՝ «կատակ», «հեզնանք», «անեկդոտ», «հումորեսկ», «հումորային պատմվածք», «երգիծանք», «ծաղրանք» և այլն⁴: Տերմինների վերոնշյալ շարքը ոչ այնքան բնորոշում է թուրքական երգիծանքի հարստությունը, որքան դրանց անկանոն կիրառումը:

Թուրքական մշակույթի կայացման և զարգացման գործում իրենց մեծ ազդեցությունն են ունեցել այնպիսի հզոր քաղաքակրթություններ, ինչպիսիք են իրանականն ու արաբականը, հունականն ու հռոմեականը: Օսմանյան միջնադարյան գրականության մեջ երգիծանքի ժանրը թափանցել է արաբական մշակույթի, ինչպես նաև պարսկալեզու խոսքարվեստի միջոցով: Այս շրջանում երգիծանքը հանդես էր գալիս դասական «*հաջվի*» շրջանակներում: Արաբների նախախալամական բանավոր պոեզիայում գոյություն ունեւր ցեղի թշնամիներին կամ բանաստեղծի անձնական թշնամուն զրպարտելու հատուկ ձև: Հետևաբար, արդեն տոհմացեղային հարաբերություններում *հաջվը* սկսեց անարգանք արտահայտել: Հաջվի ավանդույթները բանաստեղծության մեջ թույլատրելի են համարում ցանկացած չարաշահում, որոնցում հեղինակը ցանկանում էր իր անարգանքն արտահայտել հակառակորդի նկատմամբ: Այստեղ չարաշահումը նախատինքի չէր արժանացնում պոետին, միայն թե այն ճիշտ հանգավորված և սրամիտ լիներ⁵:

Հաջվի՝ իբրև անձնական թշնամու հասցեին արտահայտված սուր հարձակման ավանդույթները բնորոշ էին ողջ միջնադարյան թուրք գրականության համար և դժվարությամբ

⁴ Güvmeli Z., Türk mizah edebiyati antolojisi. Mazum-mensur, Istanbul, 1955, s. 2.

⁵ Бертельс Е., История персидско-таджикской литературы, -Избранные труды, т. 1-ый, М., 1960, стр. 127, 441.

հաղթահարվեցին միայն այն ժամանակ, երբ գրականության առաջատար ներկայացուցիչներն իրենց առջև խնդիր դրեցին առավել բարդ, սոցիալական նշանակություն ունեցող նպատակների բացահայտումը:

Օսմանյան երգիծական գրականության սկիզբ ընդունված է համարել XV դարը, իսկ առաջին երգիծական ստեղծագործությունը Շեյխիի հայտնի «Հարնամե» պոեմն է⁶: Մինչ այդ թուրք գրողների ստեղծագործություններում տեղ գտած հումորային փոքրիկ պատմությունները սերում են ավելի շատ ժողովրդական բանահյուսական մշակույթից: Հիշատակման է արժանի օրինակ XIV դարի թուրք հեղինակ Աշրք Փաշայի (1277-1333թթ) 59 բեյթից բաղկացած «Հիքայե»⁷ (Պատմվածք) և «Հացը երագում»⁸ փոքրիկ պոեմները: Այս երկու պոեմների պոմեն (թե ինչպես է մուսուլմանը գայթակղում և խաբում քրիստոնյային)⁹ լայնորեն տարածված է եղել թյուրքական ժողովրդական բանահյուսության մեջ¹⁰: Ի դեպ, Աշրք Փաշան աչքի է ընկել իր հակաքրիստոնեական հայացքներով և նրա ստեղծագործությունները կրոնական թշնամանքի ակնհայտ օրինակներ են պարունակում: Ժողովրդական բանահյուսական տարրերով է համեմված նաև XIV դարի վերջի և XV դարի սկզբի հեղինակ Ահմեդ Դայիի «Չենգնամե»¹¹ (Պոեմ *չանգի*¹² մասին) պոեմը: Այստեղ հեղինակը երկխոսության մեջ է մտնում երաժշտական գործիքի հետ, որի յուրաքանչյուր

⁶ Köprülüzade M. F., Eski şairlerimiz: Divan edebiyatı antolojisi, XV-nci asır, İstanbul, 1931, s. 69.

⁷ Sırrı L. A., Aşık Paşan'ın bilinmiyen iki mesnevisi daha, Hikaye ve Kimya Resalesi, Ankara, 1954, s. 265-274.

⁸ Նույն տեղում, էջ 265-274:

⁹ Նույն տեղում:

¹⁰ Маштакова Е., Из истории сатиры и юмора в Турецкой литературе (14-17вв), М., 1972, с. 52-55.

¹¹ Sırrı L. A., նշվ. աշխ., էջ 265-274:

¹² Երաժշտական գործիք, որն իր ձևով նման է սազին:

հատվածը բողոքում է, որ մինչև «գործիքի» վերածվելը ապրել է ազատության և բարեկեցության մեջ: Նմանատիպ պլուժեի մենք հանդիպում ենք նաև իրանական գրականության մեջ:

Օսմանյան կայսրությունում լայն տարածում ստացած պարսկալեզու հարուստ գրականությունը յուրօրինակ խթան հանդիսացավ օսմանյան երգիծական գրականության կայացման և զարգացման համար: Դրանցից է հատկապես XIV դարի պարսկալեզու հայտնի գրող Օբայդ Ջաքանիի երգիծական ստեղծագործությունները: Նրա «Մուշ վա գորբե», (Մուկն ու կատուն) չափածո ստեղծագործության, անեկդոտների և հումորների հավաքածուի, «Սադ Փանդ» (Հարյուր Խրատ) և «Ախլադ ուլ-աշրաֆ» (Արիստրոկրատիայի էթիկան) տրակտատների, երգիծական հանրագիտարանի՝ «Թարիֆաթի» (Մահմանում) և այլնի օրինակներով ստեղծագործեցին մի շարք թուրք գրողներ: Հատկապես մեծ է Օբայդ Ջաքանիի գրական ստեղծագործությունների ազդեցությունը Ահմեդ Դայիի բանաստեղծությունների վրա: Հայտնի են նրա հումորային բանաստեղծություններից 15-ը, որոնք ներառվել են «Ուրախ պատմություններ» կամ «Անեկդոտներ» հավաքածուի մեջ:

Օսմանյան գրականության մեջ երգիծանքի ժանրն ի սկզբանե ունեցել է ոչ այնքան սոցիալական հնչեղություն, որքան հանդիսացել է անձնական վիրավորանք արտահայտելու միջոց: Շատ գրականագետներ գտնում են, որ այս շրջանի երգիծական պոեզիան ավելի շատ հայիոյանք ու լուտանք է արտահայտում: Այս կապակցությամբ թուրք գրականագետ Ռեֆի Ջևադ Ուլունայը իր աշխատություններից մեկում հնչեցնում է այն կարծիքը, որ «ով բոլորից լավ է հայիոյում, նա էլ համարվում է ամենաուժեղ երգիծաբանը»¹³: Ողջ միջնադարյան երգիծանքն իբրև հանգավորված հայիոյանք ընդունելով՝ որոշ ուսումնասիրողների մոտ սխալ կարծիք է

¹³ Sirri L. A., նշված աշխ., էջ 9:

ստեղծվում այն մասին, որ այդ ժամանակաշրջանի սոցիալական խնդիրները դուրս էին մնում գրականության ուսումնասիրության շրջանակներից, սակայն որոշ գրողների ստեղծագործությունների միջոցով, այնուամենայնիվ, հնարավոր է դառնում պատկերացում կազմել օսմանյան հասարակության մեջ տիրող բարքերի մասին:

Վառ օրինակ է Շեյխիի «Հարնամե» (Պոեմ ավանակի մասին) 59 բեթից բաղկացած մեսնևին, որով էլ օսմանյան գրականության մեջ սկիզբ դրվեց երգիծանքի ժանրին: Պոեմն առաջինն ուսումնասիրել է Մեհմեդ Ֆուադ Քյուփրյուլուն, ով գրել է հետևյալը. ««Հարնամե» փոքրիկ մեսնևին իր կառուցվածքով և ձևով, իր սրամտությամբ և բարոյախոսությամբ կարելի է համարել թուրք գրականության գլուխգործոցը: Շեյխիի պոեմը աչքի է ընկնում հիանալի և հզոր երևակայությամբ, կենդանի նկարագրություններով»¹⁴: Պոեմում, կարելի է ասել, առաջին անգամ օսմանյան միջնադարյան գրականության մեջ այլաբանորեն ի հայտ է գալիս հասարակության մեջ տիրող անհավասար մարդկային հարաբերությունները, հասարակ մարդու անարդյունք աշխատանքը, մարդկանց չարությունն ու նախանձը, որը համեմված է խոցող երգիծանքով: Այն բողոքի ձայն է բարձրացնում տիրող բարքերի նկատմամբ: Ի դեպ, բողոքի (շիքայաթ) ձևը օսմանյան գրականություն է ներթափանցել կրկին իրանական գրականության միջոցով, որտեղ այն արդեն խորը արմատներ ուներ (Ռուդաֆի, Նիզամի, Գորգանի և այլոք):

Պոեմը գրված է շրջանակված պատմվածքների տեսքով, իսկ հիմնական հերոսը Արևելքի ժողովուրդների շրջանում տարածված բանահյուսական կերպարներից մեկն է, որը հանդես է գալիս ավանակի տեսքով: Վերջինս օժտված է ողբերգա-զավեշտական մոտիվներով: Ավանակը բողոքում է,

¹⁴ Köprülü zade M. F., նշված աշխ., էջ 69:

թե ինչու պետք է ինքն ամբողջ օրը աշխատի, բայց շարունակի ապրել աղքատության և չքավորության մեջ, իսկ գոմեշները, որոնք ունեն փայլուն մաշկ և հաստ ճարպի շերտ, միայն արածում են արոտավայրերում: Հասարակության մեջ տիրող բարքերի մասին հարցերի պատասխանը հեղինակը հնչեցնում է ավանակի միջոցով: Շեյխին աշխարհը «ոչ ճիշտ է» համարում (bi-ihlas), որտեղ գրագետ մարդիկ (arif) չեն գտնում իրենց պատշաճ տեղը: Հողի բարքերը սովերում են իրական արժեքները, այն է՝ գրագիտություն, բարոյականություն, բանաստեղծական տաղանդ և այլն: Պոեմում հեղինակը լայնորեն կիրառել է երգիծանքի ժանրին բնորոշ փոխաբերություններ, չափազանցություններ, «դասական» պոեզիայի ավանդական օրինակներ և այլն: Պոեմի լեզուն պարզ է, կերպարները՝ կենդանի: Հեղինակը ծաղրում է սոցիալական այն անհավասարությունը, որն ընկած է «կուշտի» և «սովածի» միջև, որն էլ կազմում է ստեղծագործության ամբողջ պաթոսը: Շեյխի «Հարնամե» պոեմը խթանեց իրականության հանդեպ քննադատական վերաբերմունքի ու հայացքների արտահայտմանն ու զարգացմանը:

Գրականության նախորդ փուլը յուրօրինակ հող նախապատրաստեց երգիծանքի ժանրի վերելքի համար, որն հետագայում արտացոլվեց պոեզիայի և արձակի բազմազան ձևերի և ժանրերի մեջ: XVI-XVII դարերի գրականության մեջ ավելի ցայտուն սկսեց ի հայտ գալ երգիծանքի քննադատական ուղղվածությունը, որի ներկայացուցիչներից են Ռուհի Բաղդադին, Ահմեդ Վեյսին և Օմեր Նեֆին:

**ВОЗНИКНОВЕНИЕ И ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ
САТИРИЧЕСКОГО ЖАНРА
В СРЕДНЕВЕКОВОЙ ОСМАНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ**

Лиана Аюпян
(резюме)

В данной статье раскрываются истоки возникновения сатиры в османской средневековой литературе. В статье обсуждаются вопросы, какие турецкие поэты являются основоположниками этого жанра, какие произведения были созданы ими в рамках этого жанра. В статье анализируется поэма Шейхи “Харнаме” и ее влияние на дальнейшее развитие турецкой средневековой сатирической литературы.